

Melayê Cizîrî'nin Divan Şerhleri
Arasında
“*el-İkdu'l-Cevherî fî Şerh-i
Dîvani'ş-Şeyhi'l-Cezerî*” Adlı Eser

ABDULCEBBAR KAVAK*

Özet

Melayê Cizîrî Kürt edebiyatının tanınmış büyük şairlerinin başında yer alır. Miladî 1567-1641 yılları arasında yaşamıştır. Tasavvufî içerikli divanıyla adını Kürt tasavvuf edebiyatı tarihine altın harflerle yazdırmayı başarmıştır. Onun divanı önemli bir edebi eser olduğu kadar aynı zamanda Kürt dili açısından da vazgeçilmez başvuru kaynaklarından biridir.

Divanının çok sayıda yazma ve matbu nüshaları bulunmaktadır. Melayê Cizîrî'nin divanının bilinen ilk baskısı 1904 yılında Berlin'de Martin Fon Hartman tarafından “*Divanu'ş-Şeyh Ahmed el-Kürdî*” adıyla yapılmıştır. Divan üzerine yapılan çalışmalar içerisinde Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe dillerinde yapılan şerhler dikkat çekmektedir.

Melayê Cizîrî'nin divan şerhleri içerisinde en yaygın olanı Kamışlı müftüsü Molla Ahmed ez-Zivingî'nin “*el-İkdu'l-Cevherî fî Şerh-i Dîvani'ş-Şeyhi'l-Cezerî*” adlı eseridir. Arapça olarak yapılan bu şerh halk arasında Zivingî şerhi olarak bilinir.

Zivingî'nin divanı şerh ederken kullandığı dil sade ve anlaşılır bir Arapçadır.

* Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi [a.c.kavak@hotmail.com].

Bu şerh medrese usulüyle yapılan diğer şerhlerden çok da farklı değildir. Yalnız şerhte kullandığı dilin sadeliği ve verdiği tasavvufi bilgiler sayesinde bu eser okuyucuyu kendine bağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Melayê Cizîrî, Zivingî, Divan, Şerh, el-İkdu'l-Cevherî

One of the Commentaries of Melaye Cizîrî : "el-İkdu'l-cevherî fî şerh-i Dîvani'ş - Şeyhi'l-Cezerî"

Abstract

Melaye Cizîrî takes place at the beginning of Kurdish literatures well-known great poets. He lived between the years 1567-1641. He succeeded in printing his name in golden letters to the Kurdish Sufi literature history with his mystical content divan. His divan, as well as a major literary work, but also in terms of the Kurdish language it is one of the indispensable source of reference.

There are a large number of handwritten and printed copies of his divan's. The well-known first edition of the Melaye Cizîrî's divan's was made in 1904 in Berlin with the name of "Divanu'ş-Şeyh Ahmed al-Cazarî" by Martin Fon Hartman. Studies on his divan's in the Arabic, Persian, Kurdish and Turkish languages, commentaries are highlighted.

The most common commentaries in the divan of Melaye Cizîrî is the work of Kamışlı's Muftî's Mullah Ahmed ez-Ziwingî's "al-İkdu'l-Cevherî fî Şerh-i Dîvani'ş-Şeyhi'l-Cezerî". The commentary made in Arabic is known as Ziwingî commentary among the people.

Ziwingî's language is simple and understandable Arabic while he is commenting the divan. This commentary is not very different from the other commentaries done with the madrasa procedure. But thanks to it is simplicity and the mystical knowledge of the language used in commentary, this work connects the reader to itself.

Keywords: Melaye Cizîrî, Ziwingî, Divan, Commentary, al-İkdu'l-Cavharî

Giriş

Melayê Cizîrî (ö. 1050/1641), Kürt tasavvuf edebiyatının önemli bir temsilcisi ve Kürt şairlerinin pîri olarak kabul edilir.¹ Halk arasında "Şêxê

¹ Muhammed Ali Suveyrikî, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kurd fî't-târîhi'l-İslâmî ve'l-'asri'l-hadîs*, Bingey-i Jîn, Süleymaniye 2005, s. 723.

Cizîrêl Cizre'nin şeyhi" ve "*Reîsu'ş-şu'arâl Şairlerin pîri*" gibi lakaplarla tanınmıştır.² Yazdığı divanla Kürt tasavvuf edebiyatı tarihindeki yerini almıştır. Onun divanı sadece önemli bir edebi eser değildir. Aynı zamanda, Kürt dili açısından da vazgeçilmez başvuru kaynaklarından biridir.

Adı Ahmed b. Muhammed el-Bûtî³ el-Cezerî'dir.⁴ Kısaca "Melâyê Cizîrî" olarak bilinir. Doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Cizîrî'den bahseden araştırmacılardan İngiliz Kürdolog D.N. Makkenzî, Melâyê Cizîrî'nin doğum ve ölüm tarihlerini 1570-1640 olarak, Alaaddin Secâdî 1407-1481 olarak, Wezîrê Nadîrî ise 1101-1169 olarak tespit etmişlerdir.⁵ Sadık Bahaeddin Amedî de farklı görüşleri serdettikten sonra vefat tarihi olarak 1050/1640 üzerinde durmaktadır.⁶ Ma'ruf Haznedar da Bahaeddin Amedî gibi vefat tarihini 1050/1640 doğumunu da 975/1567 olarak vermektedir.⁷ Feqî Hüseyin Sağniç ise "*Dîroka Wêjeya Kurdî*" adlı eserinde Melayê Cizîrî'nin doğum tarihini 1589, vefatını ise 1664 olarak vermektedir.⁸ Divanındaki bazı beyitlerin ebced hesabıyla hesaplanması ve yaşadığı dönemden verdiği örneklerden yola çıkarak onun hicri 975-1050, miladi 1567-1640 yılları arasında yaşadığı görüşünün⁹ en isabetli görüş olduğu söylenebilir.

Melayê Cizîrî, akranları gibi Kur'an-ı Kerim öğrendikten sonra medrese eğitimine başlamış ve sırasıyla Cizre, Hakkari, Diyarbakır ve İmadiye bölgelerindeki medreseleri dolaşmıştır. 32 yaşına kadar ilimle uğraşan Melayê Cizîrî, ilim icâzetini Molla Taha adındaki hocasından almıştır.¹⁰

Melayê Cizîrî'nin bilinen en önemli eseri hiç şüphesiz divanıdır.

² Qanate Kurdo, *Tarîxa Edebyeta Kurdî*, Öz-Ge Yay., Ankara 1992, s. 92.

³ Melayê Cizîrî, Siirt-Cizre bölgesinde Buhtî ya da Bûtî diye bilinen Kürt aşiretine mensup olduğu için bu nispetle anılmaktadır.

⁴ Hamdi Abdilmecid es-Selefî, Tahsin İbrahim ed-Duskî, *Mu'cemu'ş-şu'arâi'l-Kurd*, Sîpîrez Yay., Duhok 2008, s. 61.

⁵ Kurdo, *a.g.e.*, s. 90.

⁶ Sadık Bahaeddin Amedî, *Hozanvânêt Kurd*, Matbaatü'l-mecma'i'l-ilmiyyi'l-İrakî, Bağdat 1980, s. 78.

⁷ Ma'ruf Haznedar, *Mêjûyê Edebê Kurdî*, Çaphane-i Ârâs, Hevler 2010, II, 289, 290.

⁸ Feqî Hüseyin Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Weşanên Entîtuya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 1992, s. 375-385.

⁹ Mehmed Emin Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan*, Matbaatu Şevan, Süleymaniye 2005, II, 415; Abdusselam el-Cezerî, *Şerhu dîvani'ş-şeyhi'l-Cezerî*, (Düzenleme ve yorum: Tahsin İbrahim Duskî), Sîpîrez Yay., Duhok 2004, s. 11; Molla Ahmed ez-Zivingî, *el-İkdu'l-cevherî fi şerhi dîvani'ş-şeyhi'l-Cezerî*, Matbaatu Rafideyn, Kamışlı 1958, (giriş bölümü s.y.).

¹⁰ Selefî, *a.g.e.*, s. 63.

Cizîrî'nin edebî hünerini ortaya koyduğu bu divan, aynı zamanda ilmî ve edebî derinliğinin de bir göstergesidir. Melayê Cizîrî'nin bu divanı yüzyıllar boyunca Kürt medreselerinde çok sayıda ilim ve edebiyat aşığı tarafından büyük bir zevk ve aşkla ezberlenmiş ve okunmuştur.

Melayê Cizîrî divanını bizlere şu beytinde özetlemektedir:

Di î'cazê beyanê da suxen ger bête însafê

*Dizanit muxteser herkes Melê sihre 'ibaret kir*¹¹

[İ'câz-ı beyan hususunda şayet söz insafa gelse, Mela'nın sözü nasıl sihirli hale getirdiğini herkes rahatlıkla anlar]

Divanında "Mela"¹² ve "Nişânî"¹³ gibi iki ayrı mahlası kullandığını görüyoruz.

Melayê Cizîrî Kürtçeyi (Kurmancî Lehçesini) medrese eğitimi alan talebelerin rahatlıkla anlayabileceği bir şekilde akıcı ve sade bir üslupla kullanmıştır. Divanında Kürtçe beyitlerin içerisinde Arapça'yı çokça kullanması, Farsça ve Türkçe kelimeleri de serpiştirmesinden onun bu dillere de vakıf olduğunu öğreniyoruz.

56

75 yaşındayken vefat eden¹⁴ Melayê Cizîrî'nin geride bıraktığı bu manzum eseri, Kürt edebiyatı sahasında yapılan pek çok ilmî ve akademik araştırmaya kaynaklık etmiştir.

Divanla İlgili Çalışmalar

Melayê Cizîrî'nin divanı yerli ve yabancı çok sayıda araştırmacı, yazar ve ilim adamının dikkatini çekmiştir. Martin Fon Hartman'ın 1904 yılında Almanya'nın Berlin kentinde ilk kez divanı matbu hale getirmesiyle başlayan çalışmayı, İstanbul, Şam, Kamışlı, Erbil, Bağdat, Tahran gibi

¹¹ Ahmed Cezerî, *Divânü'ş-Şeyh Cezerî*, (m.y), (y.y), (t.y), s. 52.

¹² Mela mahlasına örnek: *Ji Hafız Qutbê Şirazê (Mela) fehîm er bikî râzî Bi âvâzê ney û sazê bibey ber çerxê perovazî* (Bk. Zivingî, a.g.e., I, 10.) Anlamı: Şayet Şiraz'ın kutbu(olan) Hafız'dan sırrı anlayabiliyisen Mela!

Ney ile Sazın sesiyle kanatlanıp varırsın semaya Aynı "Mela" mahlasının tamlama ile "Melê" şeklinde kullanıldığını görüyoruz. Örnek: *Şehsuvar îro kemend avêtine qelbê (Melê) Bend naket xeyrê fitraka te sed fitrakê rûh* (Bk. Zivingî, a.g.e., I, 193.) Anlamı: Binicilerin şahı bugün kement atmış kalbine Mela'nın Yüz kement de (atılsa yine de) bağlayamaz (bu ruhu) senin bağından başka

¹³ Nişânî mahlasına örnek: *Ji husna bê nişan nadî nişanek (Nişânî) ger ji dil nekra te perhîz* (Bk. Zivingî, a.g.e., I, 275.) Anlamı: Nişansız bir güzelliği edemezdin izhar Ey Nişanı! Şayet yapmaydın kalbini mutahhar

¹⁴ Suveyrikî, a.g.e., s. 724; *Selefi/Duskî*, a.g.e., s. 63.

merkezlerde yapılan çalışmalar takip etmiştir.

Melayê Cizîrî ve onun divanından bahseden araştırmacı ve yazarların önemli bir kısmının yabancı oluşu da dikkatlerden kaçmaz. Bunların içerisinde Aleksandır Jaba, İngiliz asıllı kürdolog D.N.Makkenzî, M.B.Rudenko ve Minorskî gibi tanınmış isimler yer almaktadır.¹⁵

Melayê Cizîrî'nin divanına ait 10-15 yazma nüshanın bulunduğunu tahmin ediyoruz. Nayif Tahir Mikail, divanın on üç adet yazma nüshasının İsmail Badî¹⁶ tarafından tespit edildiğinden bahseder.¹⁷ Divanın yazma nüshalarından tespit edebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz:¹⁸

- 1-Saddam Yazma Eserler Kütüphanesi 36089 numarada kayıtlı nüsha.¹⁹
2. Saddam Yazma Eserler Kütüphanesi 19740 numarada kayıtlı nüsha²⁰
- 3-Muhammed Tayyar Paşa el-Amidî'nin hicri 1131 tarihli yazma nüsha.²¹
- 4- Fon Hartman'ın 1904 yılında Berlin'de bastırıldığı divanın yazma nüshası.
- 5- 1924 yılında İstanbul'da basılan divanın yazma nüshası.
- 6-1964 yılında Givi Mukriyanî'nin Hewler'de bastırıldığı divanın yazma nüshası.
- 7-Şam'da çıkan Hekar dergisinin 35-58. Sayılarında yayınlanan divanın yazma nüshası.
- 8-Zaholu Mele Tabî Bekir Ali Vanî'ye ait yazma nüshası.
- 9-Enver Mam Zaxoyî ye ait yazma nüsha.
- 10-Muhammed Avnî'ye ait el yazma nüshası.

¹⁵ Kurdo, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁶ Yazma nüshaların yayımlandığı makale için bk. İsmail Badî, "Bibliyografyayê Melayê Cizîrî", Mecelletu Vejin 2000, Sayı: 20, s. 86-101.

¹⁷ Nayif Tahir Mikail, *eş-Şeyh el-Cezerî nehcuhu ve akîdetuhu min hilali dîvanihî'ş-şî'rî*, Dâru Sipîrez, Duhok 2005, s. 73.

¹⁸ Kurdo, *a.g.e.*, s. 93; Karadaği, *Bujandneveyê Mějûyê Zânâyânê Kurd le Rêgeyê Desthatekâniyâneve*, Çaphane-i Ârâs, Hevler 2011, I, 182.

¹⁹ Bu nüshanın hicri 932 tarihinde Melik İzzettin Medresesinde Mahmud isimli bir zat tarafından istinsah edildiği ifade edilmektedir. Bk. Karadaği, *a.g.e.*, I, 181.

²⁰ Karadaği, *a.g.e.*, VII, 153-162.

²¹ Osman Tunç, *Mele Ahmedê Cizîrî Dîvan*, Nûbihar Yay., İstanbul 2008, s. 25.

11-Mele Muhammed Butî Bizêvkî'ye ait yazma nüshası.

Cizîrî divanının matbu halinin 1904-2000 yılları arasında bazı tahkik ve açıklamalarla on iki kez farklı yerlerde basımı gerçekleşmiştir. Bunları da sırayla zikretmek gerekirse:²²

1. Divan ilk kez Martin Fon Hartman tarafından 1904 yılında Berlin'de neşredilmiştir.

2. Muhammed Şefik Arvasi tarafından 1919 yılında İstanbul'da Evkaf-ı İslamiye Matbaası'nda basılmıştır.

3. Hergül Azîzân tarafından 1941-1943 yılları arasında Dımaşk'ta yayınlanan Hawar dergisinin 35-57. sayılarında bölümler halinde ve Latince olarak yayınlanmıştır.

4. Şeyh Ahmed Zivingî tarafından 1959 yılında Suriye'nin Kamışlı kentinde Arapça şerhiyle beraber basılmıştır.

5. Muhammed Nurî tarafından "*el-İkdu'l-cevherî*" nin şerhsiz hali ve tarihsiz olarak Mısır'da Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye de basılmıştır.

6. Givi Mukriyanî tarafından 1964 yılında Erbil'de Erbil Matbaası'nda basılmıştır.

7. Sadık Bahaddin tarafından 1977 yılında Bağdat'ta basılmıştır.

8. Hejar Mukriyanî tarafından Kürtçe (Güney Kurmancisi) şerhiyle beraber 1981 yılında Tahran'da Suruş Yayınevi'nde basılmıştır.

9. Zeynelabidin Zinar ve M. Emin Narûzî tarafından 1981 yılında İsveç'te Latin harfleriyle basılmıştır.

10. 1987 yılında Dımaşk'ta "*el-İkdu'l-cevherî*" nin ikinci baskısı yapılmıştır.

11. Zeynelabidin Zinar tarafından 1992 yılında İstanbul'da Latin harfleriyle basılmıştır.

12. Tahsin İbrahim Duskî tarafından 2000 yılında Irak'ın Duhok kentinde Hawar Matbaası'nda bazı ekleme ve açıklamalarla basılmıştır.

Melayê Cizîrî'nin divanının bilinen ilk baskısı 1904 yılında Berlin'de Martin Fon Hartman tarafından "*Divanu'ş-Şeyh Ahmed el-Kürdî*" adıyla yapıldığına az önce değinmiştik. Hartman'ın Divana almanca bir giriş yazdığı ve Melayê Cizîrî'nin hayali bir tasvirini de eklediği kaydedilir.²³

²² Mikail, *a.g.e.*, s. 72; Amedî, *Hozanwanêt Kurd*, s. 173.

²³ Suveyrikî, *a.g.e.*, s. 723; Zeki Bek, *a.g.e.*, II, 415.

Edebiyata meraklı bazı alimlerin Melayê Cizîrî'nin sadece birer kasidesini şerh ettiklerini görüyoruz. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1. Şeyh Cercîs Erbilî (ö.1206/1791) Melayê Cizîrî'nin "*Hudûs*" kasidesini 1186/1772 tarihinde Arapça olarak şerh etmiştir.²⁴

2. Allâme Molla Yahya Mizûrî (1772-1836) Divandaki "*Muxbeçeyên Meyfiroş*" başlıklı kasideyi Farsça şerh etmiştir.²⁵

3. Seyyid Ahmed Gilirmânî de Şeyh Cercis Erbilî ve Molla Yahya Mizûrî gibi divanın yalnız bir kasidesini ele almış ve Arapça ve Farsça olarak iki dilde şerh etmiştir.²⁶

Kürt şairlerinden Garîbî de Melayê Cizîrî'nin "Çep û rast" redifiyle biten gazeline tahmis yazmıştır.²⁷

Sovyetler Birliğinden Wezirê Nadirî'nin 1945-1946 yılları arasında Melayê Cizîrî'nin divanını araştırdığı ve "*Me'lumetiye'd teze derheqa şayirê Kurd Melayê Cizirî ye qerna navîn*" adıyla bir makale hazırladığı ifade edilmektedir. Ne var ki Wezirê Nadirî divanla ilgili araştırmalarını tamamlayamadan 1946 senesinde ölünce bu çalışma yarım kalmış ve tamamlanamamıştır.²⁸

Sadık Bahaddin Amedî de Melayê Cizîrî'nin divanlarının el yazmalarını ve matbu olanlarını bir araya getirmek suretiyle tenkitli bir nüshasını 1978 yılında Bağdat'ta bastırmıştır.²⁹

Mehmet Ekmen'in "*Şeyh Ahmed el-Cezerî Divanı*" adıyla Kürtçe'den Türkçe'ye çevirdiği ve Kürtçe beyitlerin Latince olarak yazıldığı bir çalışması bulunmaktadır. Matbu olmayan bu çalışma da kasidelerde geçen muğlak ve girift bazı kelime ve kavramlar dipnotta açıklanmıştır. İçindekiler kısmı ve sözlük kitabın sonuna eklenmiş olup toplam 208 sayfadır.

Abdulkûrî Septioğlu'nun "*Melayê Cizirî Divanı'nın Şerhi*" isimli eseri. Bu eser Nubihar Yayınları'ndan 2005 yılında çıkmıştır. Yazar Divanın ilk 33 kasidesini şerh etmiş fakat çalışmasını tamamlayamadan vefat ettiğinden bu çalışma yarım kalmıştır. Bu eser 224 sayfadır.

²⁴ Karadaği, a.g.e., VII, 153-164.

²⁵ Abdusselam el-Cezerî, a.g.e., I, 6.

²⁶ Selefî/Duskî, s. 67; Abdusselam el-Cezerî, a.g.e., I, 6.

²⁷ Karadaği, a.g.e., V, 334-336.

²⁸ Kurdo, a.g.e., s. 91.

²⁹ Kurdo, a.g.e., s. 93.

Osman Tunç'un Kürtçeden Türkçeye çevirdiği "*Mele Ahmedê Cizîrî Dîvan*" adlı bu eserde Melayê Cizîrî'nin divanının tümü Türkçeye çevrilmiştir. Kitapta bir tarafta Latin harfleriyle Kürtçesi, diğer sayfada ise Türkçe anlamı verilmiştir. Bu çalışma da Nubihar Yayınları tarafından 2008 yılında bastırılmış olup kitapta geçen kavramların da eklendiği son bölümle beraber toplam 584 sayfadan oluşmaktadır.

Melayê Cizîrî'nin divanı üzerine son yıllarda yapılan ciddi çalışmalardan biri de Celalettin Yöyler'in "*Şiroveya Dîvana Melayê Cizîrî*" adlı eseridir. İstanbul Kürt Enstitüsü yayınları arasında çıkan bu çalışma divan üzerinde çalışma yapacak araştırmacıların işini kolaylaştıracak güzel bir eserdir.

Halid Cemil Muhammed'in *Melayê Cizîrî* adlı çalışması Ümit Demirhan tarafından "*Melayê Cizîrî Sevgi ve Güzelliğin Şairi*" adıyla çevrilerek Hivda Yayınları tarafından edebiyat meraklılarının istifadesine sunulmuştur.

Nayif Tahir Mîkail'in "*eş-Şeyh el-Cezerî Nehcuhu ve Akîdetuhu min Hîlali dîvanihi's-Şîrî*" 2005 yılında Spîrez yayınlarından çıkan bu kitap, 368 sayfadır. Divanın doğrudan tercüme ve şerhi olmasa da divandaki şiir ve kasidelerden yola çıkarak Melayê Cizîrî'nin ilmî anlayışı, metodu ve akidesinin araştırıldığı bu çalışma aslında bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Divan Şerhleri

Melayê Cizîrî'nin divanından sadece birer kasideyi şerh eden Şeyh Cercis Erbili, Allâme Molla Yahya Mizûrî ile Seyyid Ahmed Gilirmânî aslında kendilerinden sonra gelecek ilim adamı araştırmacı ve edebiyatçılar için bu alanda bir kapı aralamış ve sağlam bir temelin ilk taşlarını koymuş oldular. Daha sonra gelenler divanı baştan sona Arapça, Farsça, Türkçe ve Kürtçe olarak şerh etmiş ve geniş bir okuyucu kitlesinin istifadesine sunmuşlardır.

Divan şerhlerini kısaca sıralamak gerekirse,³⁰

1-Molla Abdusselam b. Murad b. Abdisselam el-Cezerî (ö. 1952)'nin iki ciltlik divan şerhi. Molla Abdusselam divanı baştan sona Arapça olarak şerh etmiştir.

2-Molla Abdulkadir Kadrî b. Hasan el-Cezerî (ö. 1947) divan şerhi.Mol-

³⁰ Divan şerhleriyle ilgili olarak bk. Selefî-Duskî, s. 67-68 ; Abdusselam el-Cezerî, I, 7; Mikail, a.g.e., s. 73.

la Abdulkadir de divanı Arapça olarak şerh etmiştir.

3-Molla Abdurrahîm b. Abdurrahman el-Vastânî (ö. 1956)'nin divan şerhi. Vastânî divanı Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde şerh etmiştir.

4-Molla Ahmed b. Muhammed ez-Zivingî (ö. 1971)'nin divan şerhi. İki cilt olan bu şerh de Arapça'dır.

5-Şair Cigerhun (ö. 1984)'un divan şerhi. Kürtçe olan bu şerhin henüz bastırılmadığı ifade edilmektedir.

6-Abdurrahman Şerefkendî (Hejar) (ö. 1991)'nin divan şerhi. Kürtçe olan bu şerh tek cilt olarak basılmıştır.

7. Abdulkadir Turan'ın "Melayê Cizîrî'nin Divanı ve Şerhi" adlı eser. Türkçe olan bu şerh Nubihar yayınlarından 2010 yılında çıkmıştır. Eser 800 sayfadır.

Divanla ilgili farklı zamanlarda ve değişik bölgelerde yapılan ve birbirleriyle çok da irtibatlı olmayan çalışmalar ilk bakışta dağınık ve sınırlı çalışmalar gibi gözükmektedir. Fakat Cizîrî'nin bu tasavvufî divanı, dünyanın birbirinden farklı dil ve kültürleriyle tanıştığından, daha da zenginleşmiş ve bu durum divanın çok geniş bir kitle tarafından tanınmasına zemin hazırlamıştır. Melayê Cizîrî'nin divanının tümü veya bir bölümü Almanca, Farsça, Arapça, Rusça, İngilizce, Türkçe ve Kürtçe (Kurmancî-Soranî)ye çevrilmiş ve şerh edilmiştir.

MOLLA AHMED EZ-ZİVİNGÎ'NİN "EL-İKDU'L-CEVHERÎ FÎ ŞERH-İ DİVANÎ'Ş-ŞEYHÎ'L-CEZERÎ" ADLI ESERİ

Eserin sahibi Molla Ahmed ez-Zivingî Kimdir?

Melayê Cizîrî'nin en yaygın şerhlerinin başında gelen bu eserin sahibi Molla Ahmed b. Muhammed ez-Zivingî³¹ el-Buhtî³²dir. Molla Ahmed 1311/1893 yılında Siirte doğdu.³³ İlk eğitimini alim bir şahsiyet olan babası Molla Muhammed ez-Zivingî'den aldı. İyi bir medrese eğitimi alan Molla Ahmed genç yaşta babasının medresesinde ders verecek duruma geldi. Molla Ahmed, bir süre sonra baba ocağı olan Ziving köyünden ayrılarak Suriye ve Irak sınırına yakın *Ayn divar* köyüne yerleşti. Aynı zamanda köy

³¹ Ziving Siirte bağlı bir köydür.

³² Melayê Cizîrî'nin de mensup olduğu bu aşiret, Cizre bölgesinin en meşhur aşiretlerinden biridir.

³³ ez-Zivingî, a.g.e., I, (s.y.).

camisinde de imamlık yapmaya başladı.

Fransızların bölgeyi işgali sırasında Fransızlara karşı mücadele edenlerin safında yer aldı. İlim, medrese ve talebe yetiştirmekten geri durmayan Molla Ahmed çok sayıda ilim talebesinin yetişmesine sebep oldu. Talebeleri arasında Molla Süleyman el-Hevserî, Seyyid Ali Fındıkî ve kardeşi Molla İbrahim Zivingî gibi tanınmış isimler bulunmaktadır.³⁴

Toplumsal olaylara karşı çok duyarlı olan Molla Ahmed ez-Zivingî, yaşadığı Kamışlı bölgesinin daha mamur ve halka hizmet verecek kurumların sayısının artırılması için birçok hayır işine ve çalışmaya önyak olmuştur. Onun ilmî birikiminin yanında, yaşadığı coğrafyada konuşulan Arapça, Farsça, Türkçe ve anadili Kürtçe'ye olan ilgi ve hâkimiyeti, büyük mutasavvıf ve şair Melayê Cizîrî'nin Kürtçe divanına yaptığı şerhten anlaşılmaktadır. Molla Ahmed 18 Şevval 1391/6 Aralık 1971 tarihinde vefat etmiş ve vasiyeti üzere *Telma'rûf* Köyüne defnedilmiştir.³⁵

"el-İkdu'l-cevherî fî şerh-i Dîvânî'ş-Şeyhi'l-Cezerî"

62

Melayê Cizîrî'nin divan şerhleri arasında *"el-İkdu'l-Cevherî"* en çok bilinen ve okunan şerhlerin başında gelir. Arapça olan bu şerh eser sahibi Molla Ahmed ez-Zivingî henüz hayattayken basılmıştır. İki cild halinde basılan bu eserin birinci cildinin baskısı 1958 yılında ikinci cildinin baskısı ise 1959 yılında tamamlanmıştır. Suriye'nin Kamışlı vilayetinde eser sahibi Molla Ahmed ez-Zivingî'nin gözetiminde yapılan bu ilk baskının ardından Erbil, Kahire ve İstanbul başta olmak üzere Ortadoğu'nun birçok farklı yerinde ve Avrupa'da eserin tıpkı baskıları yapılmıştır.³⁶

Kamışlı baskısının birinci cildinin ilk iki sayfasında birinci cildin fihristi verilmiştir. Üçüncü sayfasında ise birinci cildin doğru-yanlış yazım tablosu yer almaktadır. Dördüncü sayfada da *"Resm-u Sahibi'ş-Şerh el-Abdi'l-Fakîr Ahmed b. Molla Muhammed ez-Zivingî Müftî'l-Kamışlî / Şerh sahibi (Allah'a) muhtaç kul Kamışlı müftüsü Molla Muhammed ez-Zivingî'nin oğlu Ahmed'in resmi(dir)"* yazısının altında eser sahibinin resmi bulunmaktadır. Resmin altında da şu beyitler yer alır:

وضعت رسم خيالي في الكتاب عسي

³⁴ ez-Zivingî, a.g.e., I, (s.y.).

³⁵ ez-Zivingî, a.g.e., I, (s.y.).

³⁶ ez-Zivingî, a.g.e., Duhok 1987 baskısı, I, (s.y.).

يكون تذكرة والجسم مقبور

لعل ذا كرم يدعو بمغفرة

فالشئ بالشئ طول الدهر منكور³⁷

Anlamı:

Hayali resmimi kitaba koydum bel ki,

Bir hatıra olur (zira) cisim mezarda olacaktır.

Umulur ki kerem sahibi bir zat bağışlanmam için dua eder,

(Zira) tarih boyunca hep bir şey başka bir şeyle hatırlanmıştır.

Birinci cildin ilk sayfalarında yer alan 1377 basım tarihinden eserin bu ilk cildinin 1958 yılında baskıya girdiğini anlıyoruz. Molla Ahmed Zivingî'nin bu iki cildlik şerhi günümüze kadar hiç değişiklik yapılmadan defalarca basımı yapılmıştır. Son dönemde Molla Ahmed ve babası Molla Muhammed ez-Zivingî'nin biyografilerinin yazıldığı bir bölümün birinci cildin başına eklendiği yeni bir tıpkı baskısının yapıldığını görüyoruz.³⁸

Bunun yanında Semerkand Yayınları tarafından divan ve şerh kısımları ilk defa yeniden düzenlenerek yayına hazır hale getirilmiştir. Henüz yayınlanmayan bu yeni şekliyle de şerh yine iki cild olarak tanzim edilmiştir.

1958 yılında Kamışlı'da basılan divan şerhinin birinci cildinin giriş bölümünde Melayê Cizîrî'nin yaşadığı çağ, ismi, lakabı, aşîreti, ilmi tahsili, divanı, tasavvuftaki tarikati, vefatı ve defnedildiği yer hakkında bilgiler verilmektedir.

Divan şerhi divanın el yazma nüshalarında da bulunduğu üzere Besmele'yle başlamaktadır. Zivingî, Melayê Cizîrî'nin şu gazel beytinin şerhiyle eserine başlar:

Newaya mutrib û çengê fixan axête xerçengê

Were saqî heta kengê neşoyîn dil ji xê jengê

Anlamı:

Çalgıcı ile çengin nağmeleri Yengeç burcuna kadar ulaştı

Gel sakî, ne zamana kadar gönlün bu pasını silmeyeceğiz.

³⁷ ez-Zivingî, a.g.e., Kamışlı 1958 yılı baskısı, I, 4.

³⁸ Bu son şekliyle 1987 yılında Sabah matbaasında ikinci baskısı yapılmış Duhok Cizîrî kitapevinden de dağıtımı yapılmaktadır.

Molla Ahmed ez-Zivingî, Melayê Cizîrî'ye nispet edilen beyitler dâhil divanın hepsini şerh etmiştir. Eserin her iki cildi toplam 943 sayfadır. 846. sayfaya kadar normal beyitlerin şerhini yaptıktan sonra, 847. sayfadan itibaren "el-hatime" başlığıyla 937. sayfaya kadar Melayê Ciziriye nispet edilen diğer beyitleri verip bunları da şerh etmiştir. Bu hatimenin sonuna da, Cizre'de Zümrüd Camii imamı Molla İsmail'in talebi üzerine tahmisini yazdığı Ebû Muhammed Abdurrahman es-Süheylî'ye ait Arapça İstiğâse kasidesini eklemiştir.

Bu kaside şu beyitlerle başlamaktadır³⁹:

يا مَنْ لَهُ كُلُّ الْمَارِبِ تُرْفَعُ   وَلِقَهْرِ سَطَوْتِهِ نَنْزَلُ وَنَحْشَعُ
وَالِيهِ نَلْجَأُ فِي الْخُطُوبِ وَنَخْضَعُ   يَا مَنْ يَرِي مَا فِي الضَّمِيرِ وَيَسْمَعُ
أَنْتَ الْمُعَدُّ لِكُلِّ مَا يُتَوَقَّعُ

Zivingî şerhinin birinci cildi 444 sayfadır. İkinci cildi ise 445. sayfadan başlayıp 943. sayfada sona ermektedir. Son sayfada eserin baskısının 1959 tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir.

Divan şerhinde kullanılan dil ve üslup:

Molla Ahmed ez-Zivingî, beyitleri Arapça şerh ederken sade ve Arapça bilen herkesin anlayabileceği bir dil kullanmaya gayret etmiştir. Anlaşılması zor ve halkın anlayamayacağı kelime ve kavramları kullanmamaya itina göstermiştir.

Beyitlerde geçen ve Melayê Cizîrî'nin yaşadığı dönemde Kürtçe'de kullanılan bazı yabancı kelime ve kavramlar ile o dönemin kültür ve bakış açısını yansıtan bazı yabancı cümle ve deyimleri açıklarken o dillerle ilgili kısa ve öz bilgi vermeyi de ihmal etmez. Kullandığı Arapça, Farsça veya Türkçe kelimelerin o dilde hangi anlamda kullanıldığını belirtir.

Zivingî, divan şerhinde beyitleri cümlelere ayırarak ve beyitte geçen önemli ve vurgulu kelime ve kavramları da tek başına almak suretiyle Arapça anlamlarını vermeye çalışır. Bazen tek beytin, bazen de birden fazla beytin kelimelerinin anlamlarını verdikten sonra Melayê Cizîrî'nin beyitlerde ne anlatmak istediğini açıklar. Beyitlerde geçen kelimelerin Arapça anlamlarını teker teker verdikten sonra "Hasilu'l-Ma'na" başlığıyla beyit/

³⁹ ez-Zivingî, a.g.e., Duhok 1987 baskısı, II, 938.

beyitleri kısaca açıkladığını görüyoruz.

Zivingî, "Newaya mutrib û çengê fixan avête xerçengê Were saqî heta kengê neşoyîn dil ji rê jengê" beytiyle başlayan ilk gazeli şerh ederken beyitlerin sonuna herhangi bir rakam koymazken sonraki beyitleri numaralandırdığı ve şerhi de bu numaralara göre yaptığı gözden kaçmamaktadır. Beyitleri şerh ederken parantez içerisinde kullandığı (Hasilul-Ma'na/ حاصل المعني) başlığının birinci cildin 46. sayfasından itibaren (Tafsîlu'l-Ma'na/ تفصيل المعني) başlığına dönüştüğünü görüyoruz. Bilahare 53. sayfadan itibaren radikal bir değişiklikle beytin kelimelerinin teker teker anlamlarını verdikten sonra (et-Tercümetü'l-İcmaliyye/ والترجمة الاجمالية) başlığıyla beyti kısaca özetlediğini ve hemen ardından (Tafsîlu'l-Ma'na/ تفصيل المعني) başlığıyla da daha geniş bir şekilde açıkladığına şahit oluyoruz. 53. sayfadan itibaren eserin sonuna kadar artık bu son şekliyle şerhe devam etmiştir.

Zivingî'nin beyitleri nasıl şerh ettiğini bir örnekle gösterelim:

Melayê Cizîrî'nin divanından bir beyit:

لو سحر جولان ددت بايي صبا يى راست جب
سوسن سنبل به مستي بين سما ي راست جب (1)

65

Zivingî Şerhi:

(1) اللغة (جولان) بسكون الواو مخفف جولان بفتحها بمعني الدوران والطواف (بايي صبا يى) اي ریح الصبا (راست جب) اي يمينا و شمالا (سوسن سنبل) هما اسما زهرتين من الرياحين اريد بهما هنا الكتابة عن الاصداع (به مستي) اي حالة السكر (سما) كلمة كردية بمعني الرقص (والترجمة الاجمالية) ان علة جولان ریح الصبا سحرًا يمينا و شمالا هي ان يرقص سوسن و سنبل الاصداع كالسكاري يمينا و شمالا. (وتفصيل المعني) ان سبب جولان وطواف اي هبوب ریح الصبا يمينا و شمالا وقت السحر هو ان تهتز وتضطرب الاصداع الشبيهة بزهرة السوسن و السنبل صورة و رائحة و ترقص علي هيئة رقص السكاري يمينا و شمالا.⁴⁰

Birinci cildin bu ilk beyitlerindeki farklı uygulamalardan Zivingî'nin eserini yazmaya başlarken uyacağı usulleri ve şerh formatını tam olarak belirlemediğini anlıyoruz. İlerleyen beyitlerde denediği son şekle karar verip bu usul üzere divan şerhine devam ettiğini görüyoruz. Zivingî'nin ilk beyitleri bu son şekliyle şerh etmek için niçin tekrar düzeltmediğine gelince, herhalde Molla Ahmed ez-Zivingî, yaptığı divan şerhinin geçirdiği merhalelerin okuyucu tarafından da bilinmesini istediği için böyle bir yola başvurmuştur diye düşünüyoruz. Zivingî şerhi bu haliyle aslında klasik

⁴⁰ Zivingî, a.g.e., Kamışlı 1958 baskısı, I, 90.

medrese usulüyle yapılan şerhlerden çok da farklı değildir.

Zivingî'nin bu şerhi, Melayê Cizîrî'nin Kürtçe divanını dolayısıyla Kürt tasavvuf edebiyatına ait bir yapıtı, Arapça okuyup anlayabilen çok geniş bir kesimin istifadesine sunmasından dolayı önemlidir. Diğer dillerde hazırlanan şerhler sadece o dili bilen insanlara hitap ederken Zivingî'nin bu şerhi çok daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir.

Sonuç

Melayê Cizîrî Kürt edebiyatının tanınmış büyük şairlerinin başında yer alır. Yaşadığı çağın eğitim öğretim kurumları olan medreselerde okumuş ve kendisini ilmi ve edebi sahada iyi yetiştirmiştir. Tasavvufî içerikli ve mânâ yüklü divanıyla ismini Kürt tasavvuf edebiyatı tarihine yazdırmayı başarmıştır. Onun divanı önemli bir edebi eser oluşunun yanında aynı zamanda Kürt dili açısından da vazgeçilmez başvuru kaynaklarından biridir. Bu yönüyle yerli ve yabancı çok sayıda araştırmacı, yazar, şair ve edebiyatçının dikkatini çekmiştir. Yabancı araştırmacılar içerisinde Aleksandır Jaba, İngiliz asıllı kürdolog D.N. Makkenzî, M.B. Rudenko, Minorskî ve Martin Fon Hartman gibi isimler öne çıkmaktadır.

Melayê Cizîrî'nin tespit edilebilen yazma nüshaları 1904'ten itibaren matbu hale getirilerek Kürt tasavvuf edebiyatı sahasında araştırma yapacakların istifadesine sunulmuştur. Divanın Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe olarak yapılan şerhleri sayesinde Melayê Cizîrî ve divanı, Ortadoğu'dan Avrupa'ya kadar çok geniş bir alanda tanınıp yayılmıştır.

Melayê Cizîrî'nin divan şerhleri içerisinde en yaygın olanı Kamışlı müftüsü Molla Ahmed ez-Zivingî'nin "el-İkdu'l-cevherî fi şerh-i Dîvani'ş-Şeyhi'l-Cezerî" adlı eseridir. Arapça olarak yapılan bu şerhin, günümüze gelinceye kadar çok sayıda baskısı yapılmış ve bu sayede geniş bir kesimin istifadesi sağlanmıştır.

Zivingî şerhi, klasik medrese usulüyle yapılan şerhlerden çok farklı değildir. Divanı şerh ederken kullandığı dil sade ve anlaşılır bir Arapça'dır. Beyitlerin şerhinde Cizîrî'nin özellikle vurguladığı kelime ve cümleleri ayrı ayrı şerh etmesi, okuyucunun beyitleri daha rahat anlamasına katkı sağlamıştır. Zivingî, divan şerhinin ilk yüz beytinde üç ayrı metod kullanmış ve karar kıldığı son metoduyla divanın kalan kısmını şerh

etmiştir.

Klasik usulde şerh edilmesine rağmen kullanılan dilin sade ve anlaşılır olması ve açıklamalarda verilen faydalı bilgilerle bu eser okuyucuyu kendine bağlamaktadır.

Kaynakça

Amedî, Sadık Bahadin, *Hozanwanêt Kurd*, Matbaatü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Irakî, Bağdat 1980.

Badî, İsmail, "Bibliyografyayê Melayê Cizîrî", *Mecelletu Vejîn* 2000.

el-Cezerî, Ahmed, *Dîvânü'ş-Şeyh Cezerî*, (m.y),(y.y),(t.y).

el-Cezerî, Abdusselam, *Şerhu dîvani'ş-şeyhi'l-Cezerî*, (Düzenleme ve yorum: Tahsin İbrahim Duskî), Sipîrez Yay., Duhok 2004.

Haznedar, Ma'ruf, *Mêjûyê Edebê Kurdî*, Çaphane-i Ârâs, Hevler 2010.

Karadaği, Muhammed Ali, *Bujandneveyê Mêjûyê Zânâyânê Kurd le Rêgeyê Dest-hatekâniyâneve*, Çaphane-i Ârâs, Hevler 2011.

Kurdo, Qanatê, *Tarîxa Edebyeta Kurdî*, Öz-Ge Yay., Ankara 1992.

Mikaîl, Nayif Tahir, *eş-Şeyh el-Cezerî nehcuhu ve akîdetuhu min hilali divanihi'ş-şî'rî*, Dâru Sipîrez, Duhok 2005.

Sağniç, Feqî Hüseyin, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Weşanên Entituya Kurdî ya Stenbolê, Stenbol 1992.

es-Selefî, ed-Duskî, Hamdi Abdilmecid, Tahsin İbrahim, *Mu'cemu'ş-Şu'arâi'l-Kurd*, Sipîrez Yay., Duhok 2008.

Suveyrikî, Muhammed Ali, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kurd fi't-târîhi'l-İslâmî ve'l-'asri'l-hadîs*, Bingey-i Jîn, Süleymaniye 2005.

Tunç, Osman, *Mele Ahmedê Cizîrî Dîwan*, Nubihar Yay., İstanbul 2008.

Zeki Bek, Mehmed Emin, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan*, Matbaatu Şevan, Süleymaniye 2005.

ez-Zivingî, Molla Ahmed, *el-İkdu'l-cevherî fi Şerhi dîvani'ş-şeyhi'l-Cezerî*, Matbaatu Rafideyn, Kamışlı 1958.